

Pavle GORANOVIĆ*

POEZIJA I FILOZOFIJA U SUSJEDSTVU (esej)

Sažetak: U radu se analiziraju složene veze između filozofije i književnosti posebnog poetskog izraza. Tekst se temelji na Kjerkegorovoj misli o *pojedinцу*, pjesniku koji ne piše stihove i njegovom istovremenom dospijevanju u poetsko i u filozofsko. Takođe, postavlja se pitanje u kakvoj su vrsti zajedništva ove dvije *bezinteresne* djelatnosti, te da li je u njihovoj suštini trajna zapitanost o temeljima ljudskog postojanja. Rad tretira različite varijante poetske začuđenosti, koje mogu postati dio filozofskog diskursa, kao i obostranu težnju za familijarnošću.

Ključne riječi: *Kjerkegor, jezik, filozofski govor i pjesničko otkrivanje, (sa)znanje i osjećanje, Gadamer*

Mišljenje u pjevanju i pjevanje kao mogućnost mišljenja

Na početku, sjetimo se Hajdegera: *Pjevanje i mišljenje jesu stabla u susjedstvu poezije*. Pojam *susjedovanja*, takvog načina saučestvovanja u svijetu, odabrali smo ne samo zbog njegove referentne prisutnosti, već i zbog višeslojnosti i mnogostrukih konotacija koje mogu obilježavati dinamičnu komunikaciju između dva diskursa. Jednako tako, i zbog uvida u brojne odnose dva posjeda koji mogu biti jedan uz drugog, jedan naspram drugog, ali i jedan protiv drugog. Taj saodnos se mijenjao u teorijama i vremenima, većinom bez osporavanja pristupa poetskog otkrovenja filozofskom saznanju i obrnuto.

Potreba održavanja odnosa između filozofije i poezije, dakle, uglavnom nije bila sporna ni upitna, iako je nekad tretirana kao opozitna, a nekad kao podrazumijevajuća; iako su to odavno, u onom Hajdegerovom smislu, *bili vrhovi iste planine*. No, nije jednostavno definisati u kakvim relacijama mogu biti

* Pavle Goranović, vanredni član CANU

dvije oblasti koje, po sopstvenom priznanju, imaju problem sa svojim osnovnim određenjima. Kao što vjerovatno ne postoje dva filozofa koja bi odgovorila istovjetno na pitanje šta je filozofija, tako ne postoje ni dva pjesnika koja bi na isti način odgovorila šta znači poezija. Izmičući strogim definicijama, (ne)svjesno ostavljajući prostor pitanjima — ovo susjedstvo je ponudilo izazovne varijacije, kao i kontinuiranu zastupljenost ove teme kako u književnosti, tako i u filozofiji. Pripisaćemo prednost postavljanju pitanja umjesto pružanja jednolinijskih odgovora: nije li i to jedna od zajedničkih svojina? Borhes misli da je filozofija *Način na koji se postavljaju suštinska pitanja ljudskog roda*. Ne čini li to i poezija, njena — istina nekad razbarušena — i nekonstantna misao?

Uzmemo li dalje u obzir raznovrsnost prisutnosti poezije u filozofiji, susrešćemo se s jednim dugotrajnim paradoksom razumijevanja. Za Platona je pjesništvo bilo nepoželjno, za Aristotela već *filozofska i ozbiljna stvar*. S druge strane, pjesnici su u svojoj samodovoljnosti smatrali poeziju pretečom svake djelatnosti, kao što su i filozofi bili ne manje pozvani arbitri prilikom svakog pokušaja saznavanja svijeta. No, poetsko stvaranje i filozofsko mišljenje nerijetko su suprotstavljeni, ali imamo brojna svjedočanstva da je istovremeno mišljenje i pjevanje moguće u totalitetu oba načina iskazivanja. Povrh svega, često su one zavidjele jedna drugoj ili sebe omeđavale, a potom zadirale jedna drugoj u prostor, pa je njihova intertekstualnost veoma slojevito pitanje. Granične oblasti gdje kad podrazumijevaju dualizam, što inicira ukrštanje *mitosa i logosa*.

Ako je *odnos između filozofije i književnosti borba* (Kalvino), zašto onda, doduše drugačijim putevima, teže istom cilju: (samo)otkrivanju. Otuda su, ali i usljed razgranatog pojmovnog i značenjskog opsega, problematične i njihove potpune autonomije.

Posvetimo na tren pažnju samom poimanju pjesničkog, odnosno filozofskog bića, njihovim specifičnostima i mogućim ukrštanjima. Da li je Jovan Hristić, i sam pjesnik filozofskog obrazovanja, uzalud tragao za idealom koji bi ujedinio obuhvatao ličnost pjesnika i filozofa (*mudra uzvišenost, uzvišena mudrost*)? Koliko su stvaralaštva takvih karaktera sjedinjena?

Poezija i filozofija: razlikovanje ili ogledanje, spor ili saglasje? Egzistencija je to duhovnih disciplina u neprestanoj strepnji, ali i izazovu oblikovanja ideja i formulaciji misli. Načini ispoljavanja jezika su različiti, ali u temelju jeste i propitivanje mogućnosti jezika. Obje jesu suštinski u jeziku, ali koliko su u sporazumijevanju? Evo kako sam Hristić posmatra taj odnos: *U filozofiji, literatura mahom predstavlja jezičku neodređenost, sumnjivu evokaciju umesto podrobne analize, logičku nepreciznost. Jednom reči filozofija traži one vrline od kojih literatura prestaje da bude literatura, kao što literatura traži one vrline koje su uglavnom porazne po vrednost filozofije*. I kako onda antisistemska djelovanje dolazi

u poziciju da postane saveznik kritičkog i drugog promišljanja i načina dolaska do spoznaje. Umjetnički doživljaj i misaono dosezanje pojma mogu da sudjeluju u procesu razotkrivanja svijeta. Isto kao što odnos između osjećanja i razuma može biti u susjedstvu: *Pjesnici su osjećanje, a filozofi razum čovječanstva*, kako misli Semjuel Becket. No, u skeptičnoj spekulaciji moglo bi se prigovoriti da su osjećanja i razum upravo u sukobu, a samim tim i ove dvije djelatnosti.

Otkad smo razgovor i čujemo jedni druge (Helderlin), začuđeni smo valjda pred kvalitetima odnosa filozofije i poezije. Napokon, možemo postaviti i pitanja poput: ima li šta pjesnički a da nije filozofski, te da li je moguće da poetsko ikada bude antifilozofsko? Koji su načini njihovih preplitanja, savladavanja? Jedno je jasno: filozofija jeste poetska tema, jednako kao što je poezija u prilici da bude motivacija filozofskog teksta. Filozofija može, po mišljenju Finka, uzeti pjesništvo za polazište. Ovaj filozof preuzima pjesništvo kao *pogovor*, ne kao podređenu niti nadređenu oblast, već kao podesnu mogućnost filozofiranja.

Niti je filozofija poetski pogovor, niti je obrnuto, ali mogu biti sagovornici, dio iste ideje. Pošto je zajedničko bivstvovanje unutar jezika, onda je moguće pjevanje u mišljenju. Hajdeger tako u *Mišljenju i pjevanju* precizira ulogu poezije: *Ona je poput sna, ali nije stvarnost; igra riječima, ali nikakva ozbiljnost djelanja. Poezija je bezazlena i bez učinka. Ta šta je bezopasnije od pukog jezika?* Funkcionisanje jezika i odgovornost prema *najstrašnijem od svih dobara* očito je na drugačiji način prihvaćeno u poeziji, što ne ugrožava ovaj ipak fundamentalni odnos.

No, kakvi su ti jezici, u kakvom susjedstvu su i sagovorništvu? Prepoznajemo li srodništvo bivstvovanja riječi i samog jezika uporedo u poeziji i filozofiji? Napokon, na koji način poezija i filozofija dolaze do riječi, do svoga jezika, kakvima ih jezik izražava? I tu imamo više nivoa posmatranja. Zanimljivo je, na primjer, da za Gadamera postoje pjesme koje *više iziskuju meditaciju nego recitaciju*, a takav je pjesnik Rilke, a da su *Šiler, Gete ili George u njemačkom jeziku primjeri jezičke umjetnosti koja bi se mogla slušati kao muzika*. I poentiraće filozof proklamovanjem nestankom autora: *Međutim, zajedničko svoj 'književnosti' očigledno leži u tome da u svakom slučaju sam pisac iščezava, jer je tako potpuno determinisao jezičku pojavu u skladu sa idejom, da ništa ne smije da bude dodato. Sve je u riječima teksta, onako kako se te riječi pojavljuju kao tekst. Mi to nazivamo umjetnošću pisanja*. Predaja teksta se odvija kao u onoj metafori o tihom odlasku pauka nakon tkanja svoje mreže.

Hans-Georg Gadamer je još jedan njemački filozof koji se posvećuje pojmu susjedstva: *Da unutar svih jezičkih fenomena književno umjetničko djelo posjeduje privilegovan odnos prema izlaganju i time se pomjera u susjedstvo poezije, izgleda da se može dokazati fenomenološkim sredstvima*. Sličnosti i razlike pjesničkog i filozofskog govora tako postaju familijarne i dio zajedničkog dobra.

Gadamer ističe da ove dvije vrste govora — pjesnički i filozofski — dijele zajedničku vrijednost i zato što *ne mogu biti pogrešni*, budući da se ni prema čemu drugom ne mjere, što im posve odgovara.

Kjerkegorov 'pojedinač', pjesnik koji ne piše stihove

Približimo se onda samom pojmu pjesnika, zapravo onom razumijevanju koje je mislio i živio Seren Kjerkegor, budući da njegovo djelo, makar i na trajno specifičan način, zbližava poeziju i filozofiju. Za uzaludnost poezije nema boljeg imena od Regine Olsen, kao što nema prikladnijih oznaka za veze literature i filozofije od pojedinih naslova njegovih djela. Jednim dijelom ovakvo shvatanje je i dalje aktuelno: bar u smislu neshvaćenosti i nedostižnosti pomenutog pjesničkog ideala. Pojam Kjerkegorovog pjesnika podrazumijeva pojedinca koji *ne mora napisati nijednu pjesmu*. Šta je, odnosno zapravo, ko je onda pjesnik? I zar nije takav pjesnik blizak legitimaciji filozofa, kao ličnosti koja je zauzela određeni koncept?

I Apoliner misli da se *Pjesnikom može biti u svim oblastima: dovoljno je imati smio duh i ići otkriću*. Pjesništvo je manje blisko zvanju nego djelanju, a pjesnik izabranom stanovištu nego pukom stvaranju. Poezija tako ne poprima obaveznost stihova, kao što ni pjesnik nije taj koji mora versima objasniti svijet. Biti pjesnik je osvojena filozofska pozicija. Moguće da se nikada do tada pjesnik nije više približio ličnosti filozofa: ozvaničeno je odista blisko susjedstvo.

Pojam pjesnika kao izrazito svjesnog ali nesrećnog čovjeka nije rijedak, ali taj čovjek je takav zbog toga što razumije svijet i što je takav prostor iskusio i proživio. Kjerkegorova definicija pjesnika jeste: *Usamljen pojedinac, odvojen od svih drugih ljudi, sam sa svojim paradoksom*. Ali opet je taj pojedinac namjeran da objasni svijet. Čitav njegov smisao jeste u traganju za tom individuumom u čijoj je srži paradoks. *Smrt autora* se iskušava Kjerkegorovom životnom žudnjom za sljedećim epitaforom: *Bio je individua*. Pojam odbačenog, neshvaćenog čovjeka tako se približava prvorazrednoj filozofskoj temi. Makar i Kjerkegorovo poimanje pjesnika bilo kao ukletog pjesnika, ipak se ne može poreći jedinstvena sprega sa filozofskim ishodištem.

Pozicija pjesnika (često izjednačena s pojmom svakog mislećeg bića) kod autora *Straha i drhtanja* je (samo)ironijski izjednačena s onim koji posjeduje brigu o svijetu. No, za našu temu od presudne je važnosti iznova postavljeno pitanje: šta znači biti pjesnik? Da li je to neko ko piše stihove ili je to osjećajno ili misleće biće koje pretenduje da svoje poglede na svijet, makar i bez riječi, ozvaniči kao filozofski stav? U krajnjem, kome je i kakav susjed onaj pjesnik koji ne piše stihove? To je filozofsko gledište *par excellence*.

S tim u vezi, ukažimo i na sljedeću pjesničko-filozofsku solidarnost: u tekstu *Ko sam ja i ko si ti? — Komentar uz Celanov ciklus pjesama 'Kristal daha'*, Gadamer ukazuje na način upotrebe zamjenica „ja“, „ti“, „mi“: *To Ja nije samo pjesnik, nego mnogo prije, onaj pojedinac, kako ga je zvao Kjerkegor, koji je svako od nas.*

Kjerkegor sačinjava sintezu tuge i saznanja, na način jedinstva u prokletstvu: *Moj život postaće ipak život pjesnika. Da li možemo zamisliti nešto nesrećnije?* Ukazujući da je saznanje, u stvari, najveća nesreća, pitaćemo se može li pjesnik pisati filozofiju kao što filozof piše pjesme. Međutim, za nas će biti zanimljivo svodenje na onog *pojedince*. Ivan Foht s pravom zaključuje: *Kjerkegor pjesnikom naziva samo pojedinca koji otkriva svjetove i najdublje istine (svoj apsolutni predmet), a ne naprosto sastavljača pristojnih, pa i lijepih, pa čak i velikih pjesama...* Pjesnik je uvijek na raskršću, a filozof? Da li on osjeća da su obojica, makar unutar jednog bića — početnici, da su obojica osuđeni na ponavljanje?

Razotkrijmo, uz Fohtovu pomoć, ovaj pojam: *Dakle, pjesnik u Kierkegaardovoj terminologiji nije samo ono što mi u užem smislu pod riječju mislimo, pjesnik je i muzičar, i slikar, i romanopisac, ali i filozof. Štaviše, šansi da bude pjesnik ima i individuum koji je bez ikakve 'struke', koji, dakle, nije ni stihotvorac, ni kompozitor, ni pisac rasprava o stvarima duha. Jer, i čovjeka bez zanimanja ništa ne priječi da dođe do izvora istine kroz vlastitu egzistenciju. Da bi bio pjesnik, ne mora on svoja iznašašća nikome ni nikakvim jezikom saopćiti; dovoljno je da, kako se to u narodu kaže, 'lebdi u oblacima' tj. da reflektira prodorno i do kraja ljudskih snaga. I Sokrat sa svojim 'Znam da ništa ne znam' pjesnik je u Kierkegaardovom smislu. Za Kierkegarda čak i najveći (o Sokratu je pisao i disertaciju), jer je najčistiji primjer egzistencijalnog mislioca.*

Ako je *mišljenje i biće jedno te isto* (Parmenid), da li je isto pjevanje i biće? I kako je potom — biće pjevanja? Kjerkegorov odgovor jeste u sferi potrebe da čovjek *estetski živi*. A *Pjesnika bismo mogli opisati kao čovjeka posebno svjesna bespomoćne usamljenosti ljudskoga ja u svijetu i među ljudima* — tvrdi Robert Muzil.

Zajedničko dospijevanje u dubine 'mislećeg srca'

Nije onda čudno što je Sabato ocijenio da je filozofija postala književnost sa Kjerkegorovim djelom. Dodaćemo, na jaspersovski način: *Često su one zbilja jedna u drugoj*, s tim da, naravno, nije svaka književnost filozofska, već samo ona koja donosi iskonsku misao i viđenje čovjeka.

Česti su, dakle, obrti u odnosu između filozofije i poezije i prisustvujemo dvostrukom zvanju, dvostrukoj naivnosti, ali i dvostrukoj opasnosti. Različitim metodama, one koriste onu svoju *nepromašivost* i neodredivost, no i odabranost

da nam saopšte svoj pogled na svijet. Podsjetimo se da je poeziji dato *ustanovljenje* (Helderlin). Stanovanje u blizini uporedne opasnosti i nevinosti donosi istovremenost dospijevanja u poetsko i filozofsko, čime se opravdavaju dva lica postojanja i njihovo difuzno intertekstualno saobraćanje. Onda i tačke međusobne identifikacije upućuju na brojne vrste zajedništva, pa i one između osjećanja i misli. Na putu razmjene, znanja i osjećanja, uprkos stečenim predrasudama, odvija se neminovni susret sa velikim brojem implikacija i interpretacija. Moguće srodstvo Hajdeger otjelotvoruje u onom iskazu što nastaje iz *dubine mislećeg srca*. Time u jednoj prirodi objedinjuje misao i osjećaj, ukazujući da je nužnost oba diskursa — bavljenje ontološkim pitanjima.

Ako filozofi *nijesu veći filozofi od pjesnika* (Lotreamon), onda je poetski i filozofski problem jedan te isti problem. Prema tome, i pjesnik i filozof se bave temeljima ljudskog postojanja, pa definitivno nije neophodno postojanje dileme *ili-ili*. Podsjetimo se i Geteove zahvalnosti: *Kritičkoj i idealističkoj filozofiji ima da zahvalim što mi je skrenula pažnju na mene samoga, to je jedan ogroman dobitak*. Okrenutost pitanjima samog postojanja otvara mogućnost umjetničkog djela kao filozofskog dostignuća. Kad pjevamo i kad filozofiramo, u stvari legitimišemo se kao čuđenje (nad sobom) i kao pitanje (o sebi). Pjesnička i filozofska egzistencija tako dostižu potrebnu blizinu, ali i cjelovitost doživljaja.

Poezija izgleda kao igra, a nije igra. Istina, igra sjedinjava ljude, ali tako da svaki od njih pritom zaboravlja upravo sebe. Međutim, u poeziji čovjek se usredsređuje na temelj svog postojanja. Tako misli Hajdeger.

Pjesnički tekst može da bude rasprava, studija (Česlav Miloš) ili traktat, a uvijek je dijalog. S druge strane, i filozofski tekst je nekad iskazan poetskim formama, pri čemu ne treba da zaboravimo pravo na preimućstvo koje iskazuju autori s obje strane. Tako je, recimo, znakovita sljedeća rečenica Vladana Desnice: *Filozofi, kad su uopće nešto, u stvari su samo preruseni pjesnici. A njihova poezija jedina je istinska; iskreno naivna poezija — jedina prava poezija*.

Opet u dodiru s naivnošću, ali i s neobičnom istrajnošću, bivstvujaju dva teksta. Nekada borbena, nekad razborito — vjeruju u uzvišenost svog djelovanja i demonstriraju potrebu za dosezanjem do svojih istina. Hegel je mislio da *filozofija i poezija nijesu puko zanimanje za koje se odlučujemo. One su, skoro uvijek, opasno i neizvjesno putovanje koje traži smjelost da se istini gleda u oči*. Otuda sprega s hrabrim suočavanjem sa spoljašnjim i susretom i darom unutrašnjeg bića koje utemeljuje svijet. To sučeljavanje ne mora biti ni privrženost ni netrpeljivost, nego susjedstvo koje uzdiže estetske vrijednosti postojanja. Susjedstvo koje najviše duguje jeziku. Susjedstvo se pojavljuje kao način stanovanja u svijetu; skupa sjesti ili posjedovati znači razumjeti jezik, saopštiti ga. Stoga

pjesništvo može biti povod za filozofsko tumačenje sopstvenih, već izgrađenih principa. Kao što se do filozofske misli dolazi i poetskim praksama.

Konačno, Hajdeger smatra: *U svakom slučaju, jezik se nalazi u najbližem susjedstvu ljudskog bića*. Opet to susjedstvo, opet ukorijenjenost u jeziku! I ova-ko se ukazuje na načine traganja za intertekstualnim djelanjem i trajanjem, jer pjesničko i filozofsko susjedstvo može se pretvoriti i u sudejstvo. U mnoštvu ciklusa odvija se to susjedstvo: od želje za rangiranjem i rivalitetom do dopunjavanja i prožimanja. Vrijeme je, moguće, da se odagnaju rasprave o važnosti i šta čemu prethodi, s obzirom na to da je ova veza već uobličena zajedničkim nasljeđem, jer ipak *pjesnički stanuje čovjek na zemlji*.

Poezija i filozofija, čini se, ostaju najmanje prilagodljive na spoljašnji svijet i njegove mijene, a uz to i najviše hermetične za tumačenje. Kao *bezinteresnim* djelatnostima, preostaje im da njeguju vrijednosti svog susjedstva i zbog toga što bi im kraj, izvjesno, bio zajednički.

Literatura

- [1] GADAMER, Hans-Georg (2002). *Filozofija i poezija*, Beograd: Službeni glasnik.
- [2] HAJDEGER, Martin (1982). *Mišljenje i pevanje*, Beograd: Nolit.
- [3] HELDERLIN, Fridrih (1990). *Nacrti iz poetike*, Novi Sad: Svetovi.
- [4] KJERKEGOR, Seren (1979). *Ili–Ili*, Sarajevo: Veselin Masleša.

Pavle GORANOVIĆ

POETRY AND PHILOSOPHY IN THE NEIGHBORHOOD (AN ESSAY)

Summary

This paper analyzes the complex connections between philosophy and literature, a particular poetic expression. The text is based on Kierkegaard's thought of *the individual*, a poet who does not write verses and his simultaneous maturation into poetic and philosophical. It also raises the question of what kind of communion these two *noninterest activities* are in, and whether they are essentially enduring questions about the foundations of human existence. The paper treats various variants of poetic astonishment that can become part of philosophical discourse, as well as a mutual pursuit of familiarity.

Key words: Kierkegaard, language, philosophical speech and poetic discovery, (with) knowledge and feeling, Gadamer